

«Лісова пісня». Режисер Олег Жюгда.
Закарпатський ляльковий театр.

«Лісова пісня». Режисер Євген Ткаченко.
Луганський театр ляльок.

Лариса Брюховецька

Твори Лесі Українки як тест на театральну майстерність

У рік 140-річчя Лесі Українки на Волині відбулася низка мистецьких акцій. 17–22 вересня 2011 року в Луцьку проходив Всеукраїнський фестиваль вистав за її п'єсами. Це подія загальноукраїнського значення, волиняни вшановували геніальну землячку: фестиваль, залучивши глядачів, засвідчив рівень театральних прочитань її драматичних творів українськими театрами.

У виступах на урочистому відкритті фестивалю прозвучала думка, що звертання до творчості Лесі Українки допомагає нам осмислювати себе як європейську націю – допитливу й інтелектуальну. Правди ніде діти: реалії життя нашого суспільства і невисокий культурний рівень громадян багато кого не влаштовує і змушує шукати кращого життя у благополучних країнах Європи. Організація і проведення фестивалю, а також інші акції міжнародного рівня (Поліське фольклорне літо, донедавна Міжнародний театральний фестиваль «Різдвяна містерія», фестиваль «Ігор Стравинський і Україна» тощо) засвідчили: громада Луцька за діяльної підтримки голови Волинської облдержадміністрації Бориса Климчука, начальника управління культури облдержадміністрації Володимира Лисюка, творчої й наукової інтелігенції будують європейський простір у себе. Щодо театального фестивалю вистав за творами Лесі Українки, то вперше його провели ще 1991 року, але продовження цей захід тоді не мав. Нинішній же фестиваль значно масштабніший: у ньому взяло участь 19 театрів з різних міст України. Конкурс не передбачався, але всіх учасників нагородили дипломами. Глядачі, які приходили в обидва театри Луцька, мали та-

кож нагоду оглянути кілька виставок: «Інверсія міфу» – витинанки Ярослави Галько, що експонувалися у фойє драматичного театру, і виставку лозоплетіння студентів місцевого мистецького училища у фойє театру лялькового. Організатори прагнуть, аби цей фестиваль був регулярним – проводився щороку або раз на два роки. Ініціював фестиваль і почав його готувати Богдан Береза – тоді директор Волинського обласного музично-драматичного театру ім. Т.Г. Шевченка – але, на жаль, завершувати підготовку йому не довелося: передчасна смерть стала відчутною втратою для Луцька. Естафету підхопив художній керівник Волинського обласного театру ляльок Данило Поштарук. Фінансову підтримку надала місцева влада і третину коштів – Міністерство культури і туризму України.

Впродовж кожного фестивального дня показували по три-чотири вистави. В обох театрах майже на всіх був аншлаг і проходили вони з успіхом.

Безперечно, специфіка лялькових театрів у їхній адресності: це переважно дитяча та підліткова аудиторія. Було показано вісім лялькових вистав, шість із яких – «Лісова пісня». На камерній сцені показано композицію «Сім

«Камінний господар» за драмою Лесі Українки. Режисер Веслав Рудзький. Волинський театр ляльок.

«Бояриня» за драмою Лесі Українки. Режисер Григорій Шумейко. Львівський національний театр ім. Марії Заньковецької.

струн» (Луцьк), виставу «На полі крові» (Хмельницьк), моновиставу «Розмова» (Київ, Молодий театр, актриса Лідія Вовкун), «В катакомбах» (Дніпропетровський театр ім. Т.Г.Шевченка). На сцені драматичного театру Львівський театр ім. М. Заньковецької показав «Бояриню», театри зі Львова, Вінниці, Тернополя, Кривого Рога і Луцька – «Лісову пісню». Одинадцять вистав за одним і тим же твором – це своєрідний рекорд, і можна побажати урізноманітнення програми, адже в Лесі Українки все-таки 18 драматичних творів. Проте ця надмірність пояснюється тим, що цього року «Лісова пісня» ювіляр – їй виповнилось сто років.

«Камінний господар»

Вистава Волинського театру ляльок зіграна як драматична – і таке, до речі, відбувається в цьому театрі не вперше. Режисер з Варшави Веслав Рудзький ризикував подвійно – вперше звернувся до творчості невідомої у Польщі Лесі Українки, й, по-друге, взявся за складну річ з акторами театру не драматичного, а лялькового. Та ризик себе виправдав: прочитання вийшло свіже, вистава динамічна, навіть командор (Валерій Семенюк), якого традиційно зображають у лицарських обладунках, неперворотним і статичним, тут виглядав не монументом, а живою людиною. Що вже казати про Анну (Любов Хомич) – вона експресивна, до певної міри свавільна навіть у поводженні зі своїм грізним чоловіком, якого нітрохи не боїться, а, навпаки, вміло його дресує. Долорес (Юлія Тузова), без сумніву, програє порівняно з донною Анною, хоча Леся Українка писала в листі до А. Кримського, що образ Долорес їй ближчий. Обидві вони є нервом вистави, й досягненням її можна вважати те, що актори вміють зробити своїх персонажів непередбачуваними й органічними. На їхньому тлі дещо програє Дон Жуан, хоча за зовнішніми даними Олексій Криворучко підходить для цієї ролі, однак в силу молодості вміння зваблювати жінок, принаймні, щоб ми, глядачі, у це повірили, йому ще бракує. Виконавці, незважаючи на молодість, чудово тримаються, персонажі їхні легко спілкуються між собою, і ми чуємо те, що вони говорять. Це великий плюс, адже в цій драмі важливе кожне слово, навіть кожен інтонаційний нюанс. Твір викли-

кає багато рефлексій, які йдуть по вертикалі (влада, яка стає метою життя, перетворює людину на раба) та по горизонталі (завдяки стихійному характеру Дон Жуана вирують почуття, пристрасті, які можуть зруйнувати амбітні плани у завоюванні владного олімпу). Але вистава не є трагічною, знову-таки, молодість виконавців бере своє, і проблеми їхніх персонажів не здаються їм обтяжливими. Акторські малюнки Лесиних образів підтримано ретельно продуманою сценографією Олександра Оверчука, костюмами Ольги Баклан, які викликають повагу до рівня їх автентичності, й музикою Костянтина Яворського, зітканою з темпераментних ритмів іспанського фламенко.

«Бояриня»

Ця драма підтверджує, що Леся Українка цікавилась не тільки історією Давнього Риму, Іудеї, середньовічної Іспанії чи інших країн, – вона вільно почувалася і в українській історії, доля рідної України їй боліла. Леся Українка належала до тих письменників і мислителів, які тверезо оцінювали і самих українців, їхню вину в тому, що Україна на кілька століть опинилася у колоніальній залежності від Росії. В «Боярині» показано конфлікт між рабством і бажанням свободи у свідомості й душі українця Степана – колишнього козака, а тепер царського боярина, за правильними і багато в чому слушними словами якого криється елементарний страх перед своїм володарем і бажання влаштувати власну кар'єру при дворі московського царя.

Цей образ уособлює угодовство і пристосуванство представників козацької верхівки, васалів, які зразковою службою прагнули порозумітися з володарем і нібито випросити вольності й права для України, а насправді боялися замовити за неї бодай слово, гнулися перед володарем і поступово асимільовувалися в російському середовищі (як не згадати гоголівську фразу з «Пропалої грамоти», коли імператриця велить послам від козаків піднятися на ноги, а вони відповідають «Не встанемо, мамо!»). Саме за точність цього діагнозу й силу художнього аналізу «Бояриня» за радянських часів була заборонена і тільки в останні десятиріччя дійшла до читача та побачила світло рампи, зрідка з'являючись на сценах ук-

«Лісова пісня». Режисер О. Іноземцев.
Рівненський театр ляльок.

«Лісова пісня». Міф з прадавніх часів. Режисер Таїсія Славінська.
Вінницький український театр ім. М. Садовського.

раїнських театрів. 2009 року «Бояриню» поставив Григорій Шумейко у Львівському національному театрі ім. Марії Заньковецької. Вистава з великим успіхом пройшла у перший день фестивалю. Найбільший її здобуток у тому, що вона витримує рівновагу між приватно-побутовим життям конкретних осіб та символічно-умовним стилем драми. Цьому сприяло художнє вирішення вистави – скромно, але зі смаком оформлений сценічний простір, який лаконічно окреслює історичну епоху (художник Н. Руденко-Краєвська), музика, яка допомагає краще осмислити події, середовище та психічний стан персонажів (композитор Ю. Саєнко) й виліплені акторами характери. Актриса М. Шумейко в образі Оксани-боярині передає трагедію щирої, чесної української патріотки, яка, потрапивши на чужину й зневірившись у здатності чоловіка на бодай якийсь вчинок, покійно переносить свою приреченість і не нарікає ні на кого. Побачивши Степана, який на короткий час навідався в Україну, і послухавши суперечку між ним і братом, вона стає на його бік, високо оцінивши його освіченість і миролюбну позицію. У сцені освідчення вона пояснює, чим він її підкорив: на його руках немає крові, яка бачилась їй на руках українських лицарів, що постійно воювали. Уже на чужині вона оцінить і бойовий дух брата, і прагнення лицарів захистити рідну землю від ворогів. Справді, все пізнається у порівнянні. Оксані дівчиною, як і Мавці, здавалося, «ну як так, щоби воля та пропала...» – і тільки згодом, добровільно ув'язнена в теремі, пізнавши звичаї країни, де кожен є добровільним невольником, вона оцінить переваги своєї України і тих лицарів, які її захищали зброєю. Актору Ю. Хвостенку вдалося передати неоднозначність свого Степана, який володіє даром красномовства. Віриш, що це хороша людина, що він здатний з першого погляду закохатися в Оксану і не наполягати на взаємності, але бути безмежно щасливим, коли дівчина дає згоду на шлюб. У другій частині ми побачимо його заповідливість перед впливовими людьми Москви – і це показано знову-таки через взаємини з Оксаною, коли він благає і її виявити таку ж заповідливість і рабську покірність. Й хоча того разу йому вдається схилити дружину на компроміс, однак для Оксани все закінчиться погано, бо вона врешті гине від туги за батьківщиною. Режисер через виразні сценографічні акценти, через костюми домагається концептуальності й цілісності виста-

ви. Костюми у «Боярині» не просто функціональні, вони набувають світоглядного, а то й сакрального сенсу. Оксана, яка, не нарікаючи на долю, тримається стоїчно, тим самим посилюючи драматизм власної безвиході, відмовляється від сарафана, носить своє національне вбрання, яке чи не єдине пов'язує її з Україною. І коли після вмовлянь чоловіка і свекрухи задля Степанової кар'єри вбирається в сарафан, у наступній сцені, уже на самоті, зриває його так, немовби то кайдани, що нестерпно вгризаються у свідомість. Образ Оксани набуває символічного виміру, його можна трактувати як образ України, що, прагнучи миру, потрапила в неволю, приречена на поступову загибель. Песимізм такого тлумачення не здається остаточним тільки тому, що у фіналі Оксана і глядачі із замкнутого й задущливого світу боярського терему звертають свій погляд до України, яка не підкорилася, в якій не вигасає вільнолюбний дух.

«Лісова пісня»

Уже згадувалося про монополію драми-феєрії на фестивалі. Звісно, найпрекраснішим твором від семиразового перегляду можна пересититись, однак тут цього не сталося: була нагода побачити рівень виконання – драма стала свого роду тестом на майстерність. Сім вистав були не тільки різними, несхожими одна на одну, а й іноді чимось цілком протилежними цьому шедевру драматургії. Леся Українка боялася, щоб мрія не перетворилася на бутяфору, – вона допускала неспроможність режисури передати на сцені написане нею, але сто років тому вона ніяк не могла передбачити свавільності постановників. Адекватність першоджерелу – річ у театрі рідкісна. Як пояснити ігнорування першоджерела? В таких випадках не перестаєш дивуватися: навіщо звертатися до класики, якщо ти її не бачиш, не чуєш і не розумієш?

Адекватність прочитання – це не буквальність. Якщо «Лісова пісня», на перший погляд, річ проста, доступна і зрозуміла, то вереснева експозиція вистав (лялькових і драматичних) дала змогу пересвідчитися: для деяких постановників твір цей залишився за сімома замками. Звісно, як мінімум, треба услід за Лесею Українкою відчувати ностальгію за волинськими лісами, за духом і атмосферою, яка її надихнула. Далі актори мають перевтілитися в персонажів драми, виявити особисті ресурси, викликати співпереживання. Але режисерам нерідко здається це

завдання непотрібним, їм важливіші власні вигадки і засоби: мовляв, таким чином твір удасться осучаснити і наблизили до глядача. Комусь хочеться наслідувати Някрошуса, комусь здається, що чим більше гуркоту, чим яскравіші кольори, тим ефектніше, а ще комусь достатньо виголосити текст зі сцени, не особливо над ним задумуючись. Тим самим відкидаючи театр до наслідування чи до рівня естради. Такі думки викликали деякі постановки «Лісової пісні», які вдалося переглянути.

Навіщо мучити твір, якщо ти його не розумієш, якщо він для тебе чужий? Це питання виникло після вистави Закарпатського театру ляльок (постановник Олег Жюжда). Вистава не зовсім лялькова – на сцені грали переважно актори, час від часу згадуючи про персонажів-ляльок. Небажання визначитись із різновидом дійства і налаштувало на подальшу невибагливість у виборі режисерських засобів. Задіявши рояль як основу сценографії, що претендує на смисловий стрижень вистави, її творці «сміливо» продемонстрували те, що можна з ним робити. На ньому виконують музику – в цьому його призначення, і головне – виконувати якісно. От і ні – стверджує постановник разом з акторами: на ньому можна ходити, як на подіумі, залазити під нього, використовувати як ложе (саме на ньому лежить Мавка, яку «еротично» пестить Перелесник) і навіть забивати в нього цвяхи і вішати на них умовно-керамічні тарілки – саме таким чином нам пояснюють естетичну нерозвиненість Килини. Перелік «функцій» рояля можна продовжувати, та чи варто? Виставу сприймаєш як непорозуміння.

«Лісова пісня» Луганського лялькового театру (режиссер Євген Ткаченко) стилістично продумана. Художниця Ірина Гололобова запропонувала «феєричне» оформлення, стримані костюми і влучне просторове вирішення. Актори Запорізького театру ляльок у своїй «Лісовій пісні» (режиссер Олександр Кузьмин) активно рухалися разом з ляльками, пропонуючи глядачам самим обирати, на чому концентрувати увагу. Не все гаразд було з голосовим супроводом, особливо шкода було ту Мавку, яку актриса наділяла непритаманними їй різкими інтонаціями чи занадто гучним голосом, гадаючи, мабуть, що таким чином її осучаснює.

Ляльковий театр знає чимало засобів. Чорний кабінет – у такій техніці виконав «Лісову пісню» Рівненський ляльковий театр (режиссер О. Іноземцев). Ця техніка визначає співвідношення «актори-ляльки» на користь останніх – і його можна назвати класичним, адже на те він театр маріонеток. Актори тут – невидимки: одягнуті в чорне і освітлені в такий спосіб, аби їх не було видно. У полі зору глядача – два екрани, на яких і розгортається дійство, озвучене живими голосами (тим самим ніби єднаючи театр і кінематограф). Творча фантазія художника І. Кульчицької доповнена експресією і барвами озвучення. Вистава нагадувала анімаційний фільм завдяки рухливості ляльок, які літали у просторі «екранів», і той рух доповнювався переливами барвистих тканин. Актриса Ф. Барабаш озвучувала Мавку дещо деформованим голосом, очевидно, щоб виділити її серед персонажів-людей. Заїмпонувала голосова виразність у трактуванні матері Лукаша (А. Чируха) і Килини (Л. Микитюк).

Три інші вистави – від драматичних театрів. «Лісова пісня» Вінницького музично-драматичного претендує на

сміливе прочитання, режисер Таїсія Славінська навіть жанр переінакшила – у виконанні вінничан це «міф з прадавніх часів». Більшою мірою вистава нагадала танцювальне дійство під фонограму ансамблю «Даха-Браха»: невибагливі, зате надто гучні співи, стилізовані під давній український (і не лише) фольклор вирішили характер хореографії. Учасники дійства – молоді, тренувані, затягнуті в трико, – стрибаючи і качаючись по сцені, нагадували то заняття з аеробіки, то учасників таких масових дійств, як свято Івана Купала, зокрема у ночі кохання Лукаша з Мавкою, (хоч вона була навесні) коли «хореографічно» знімали з Лукаша сорочку. Іноді вистава зближувала вдалими знахідками художника (А. Пеньковський), наприклад, польові русалки у величезних вінках виглядали дуже ефектно. У виставі усього надміру, і ця надмірність стала режисерським принципом, в якій масові рухи по сцені, що зайняли більше часу, ніж власне дія, витіснили і почуття, і філософію твору.

Найбільш наближеними до першоджерела були вистави Тернопільського і Волинського драматичних театрів. Волинський (режисер Віталій Денисенко) знайшов свій ключ, зробивши ліс не просто середовищем дії, а й персонажем. Ліс ожив, заговорив пташиними голосами, не записаними, а виконаними акторами, які зображали й лісових духів. Художник Ірина Кохан також сприяла одухотворенню лісу: одяг згаданих акторів був візуально суголосний зі стовбурами дерев, виконаних з тої ж тканини. Ставлення до живої природи є наскрізною смисловою лінією цієї вистави. Її плюсом є глибоке розуміння характеру персонажів: з усіх Лукашів – саме Лукаш Волинського театру психологічно точно розкриває свою суть, він органічний як у діях, так і в мові, характер його діалогів з Мавкою надзвичайно реалістичний і правдивий. Великі сяючі очі Мавки передають багатство її почуттів не менш виразно, аніж її пластика і голос. Прекрасний образ матері Лукаша, сільської жінки, характер якої не шаржований, як у багатьох випадках, а правдивий; таке природне життя актора в образі, порівнюють із диханням. Заважають цій виставі музичні номери, які виконує на сцені ансамбль – це гальмує дію, а також не завжди виправдана концепція костюмів.

Найцікавіше у виставі театру з Тернополя (режисер Олег Мосійчук) – запізніле каяття Лукаша, якого переміг солом'яний дух і який, якщо скористатись словами Мавки, «зневажив цвіт своєї душі». Тому закономірним є фінал, коли після пожежі він не хоче йти до села, а залишається в лісі спокутувати свою вину. Нелегке завдання – бути переконливими в образах лісових істот від Водяного царя й Лісовика до потерчат, але на те, щоб це сталося, працюють усі компоненти вистави.

Обидві вистави залишають надію на невмирущість людської душі й мистецтва, маленький син Лукаша грає на сопілці, продовжуючи в часі життя Лукашевої душі.

«Лісова пісня» сьогодні актуальна у всіх вимірах її смислів. У тому, що не можна протиставляти добробут і духовний розвиток – це повинно гармонійно узгоджуватись і в людині, і в суспільстві. У тому, що не можна бути глухим до природи, жорстоко до неї ставитись, слід пам'ятати, що вона жива. Цей заклик Лесі Українки пролунав сто років тому, а сьогодні він актуальний у масштабі планетарному.